

بازنمایی شخصیت حضرت حمزه علیه السلام در تفسیر آیات و روایات اصحاب

نرگس سلیمانی

چکیده

یکی از محورهای مهم مطالعات تاریخی، شخصیت‌شناسی افراد تاثیرگذار در دوره‌های مهم تاریخی است. یکی از شخصیت‌های نادر و دارای اهمیت در تاریخ صدر اسلام، حضرت حمزه سید الشهداء علیه السلام است. ایشان قبل و بعد از بعثت رسول خدا صلی الله علیه و آله، در شمار حامیان حضرت بود. یکی از راه‌های شناسایی این شخصیت، بررسی نقش و جایگاه او در حوادث مرتبط با تفسیر آیات و نیز نقل روایت‌های باقی مانده از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ایشان است. سوال اصلی مقاله این است که تصویر شخصیت حضرت حمزه در تفسیر برخی آیات مرتبط با حوادث صدر اسلام و نیز روایات منقول از اصحاب چگونه است؟ این مقاله، پس از بررسی تفسیر بعضی آیات و مضمون برخی گزارش‌های اصحاب، حضرت حمزه علیه السلام را افتخار رسول خدا صلی الله علیه و آله و دارای مقام رفیع در قیامت و در زمره سادات بهشت دانسته است که در جنگ بدر و احد دلاورانه جنگید. همچنین وی یکی از افراد مد نظر در تفسیر برخی آیات معرفی شده است. این ویژگی‌ها، در بازنمایی شخصیت حضرت حمزه علیه السلام موثر است و جایگاه او را در جامعه صدر اسلام نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: حمزه سید الشهداء، شخصیت‌شناسی حضرت حمزه، اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله، شأن نزول آیات درباره اصحاب.

مقدمه

وجود برخی شخصیت‌ها در تاریخ اسلام و موضع‌گیری‌های درست آنان، نقش مهمی در وقوع رویدادهای مهم صدر اسلام ایفا کرده است. از جمله این شخصیت‌ها، جناب حمزه، عموی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. حمزه، در ابتدای دعوت پیامبر صلی الله علیه و آله، از حمایت‌کنندگان رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و قبل از هجرت، به آن حضرت ایمان آورد. روزی ابوجهل، پیامبر را در کنار کوه صفا آزرده خاطر کرد و زمانی که حمزه از این جریان اطلاع یافت، به سراغ ابوجهل رفت تا از رسول خدا صلی الله علیه و آله دفاع کند. در این هنگام، یکی از مشرکان، حمزه را به دلیل دفاع از پیامبر، از دین خارج شده خواند و حمزه در پاسخ به وی، پیامبر را برحق نامید و بدین ترتیب اسلام خود را آشکار ساخت. ایشان همیشه به عنوان یکی از مهم‌ترین اسوه‌ها و الگوهای مسیر حق‌طلبی در جریان اسلام شناخته می‌شد و حضرات ائمه معصومین علیهم السلام نیز در احتجاجاتی که با مخالفین داشتند، از عموی‌شان، حمزه با افتخار یاد می‌کردند. حمزه در جنگ بدر و احد شرکت داشت و پس از شهادت در غزه احد، از جانب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ملقب به سید الشهداء شد.

با توجه به فضائل حمزه از زبان پیامبر صلی الله علیه و آله، این نوشتار بر آن است تا شخصیت وی را از دیدگاه صحابه نیز مورد بررسی قرار دهد. بر این اساس، ابتدا سخنان صحابه درباره شخصیت حمزه بیان می‌شود و پس از تحلیل علت عدم ذکر فضائل و فعالیت‌های حمزه در گفتمان صحابه، به معرفی صحابه ناقل فضائل وی خواهیم پرداخت. هدف این مقاله، بازشناسی جایگاه شخصیت حضرت حمزه در میان صحابه و پاسخگویی به شبهات پیرامون ایشان (با استفاده از روایات صحابه) است. شیوه تحقیق در این مقاله، کیفی و توصیفی است. با بررسی موضوع، پیشینه خاصی در این زمینه یافت نشد، ولی در پیشینه عام می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

مقاله «حمزه سید الشهداء»، فاطمه صالحی، نشریه نامه جامعه، شماره ۱۴، درباره نقش حضرت حمزه در جنگ‌ها سخن گفته و فضایل حمزه از زبان رسول خدا صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام را بیان کرده است.

مقاله «حمزه سید الشهداء» محمدصادق نجمی، مجله میقات حج، شماره ۲۹، نیز رویکردی مانند مقاله اول دارد.

مقاله «شناخت اجمالی حمزه سید الشهداء»، سیدجواد حسینی، مجله مبلغان، شماره ۲۵۲، نوشتار جامعی است که علاوه بر بیان جایگاه حمزه در قرآن و زبان پیامبر (ص)، به بیان منزلت وی در روایات ائمه (ع) و احتجاجاتشان می پردازد. مقاله «تلاش دشمنان در مخدوش کردن شخصیت حضرت حمزه»، محمدصادق نجمی، مجله میقات حج، شماره ۴۷، از تلاش حاکمان اموی و... در کمزنگ کردن جایگاه حضرت حمزه سخن می گوید. لازم به ذکر است این مقالات، کمتر به هدف این مقاله، یعنی جایگاه حمزه در نگاه صحابه پرداخته است.

۱. معرفی اجمالی حضرت حمزه

حمزه فرزند عبدالمطلب و هاله دختر اهیب بن عبدمناف است (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۵). وی برادر رضاعی رسول خدا (ص) و ۴ سال از آن حضرت بزرگ تر بود (همان، ص ۸). وی سه دختر به نام های یعلی، عامر و امامه و یک پسر به نام عمار داشت و به همین دلیل، به ایشان کنیه ابویعلی و ابوعماره داده اند. بنا بر قولی، مله بنت مالک از قبیله اوس، مادر یعلی و عامر، و خوله بنت قیس بن فهد، مادر عماره است. مادر امامه نیز سلما بنت عمیس از خاندان ثعلم است. امامه بعد از مرگ پدر، به انتخاب پیامبر (ص)، نزد خاله اش اسماء بنت عمیس بزرگ شد. (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۲۸۲ - ۲۸۳ و ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۵)

حضرت حمزه همواره حامی رسول خدا (ص)، حتی قبل از اعلان رسمی اسلام آوردنش بود. روزی حمزه برای حمایت از پیامبر، به مقابله با ابوجهل رفت و او را مورد عتاب قرار داد. در این حال، آنها وی را مرتد خواندند، اما با علنی شدن اسلام حمزه، سختی های وارده بر حضرت رسول (ص) از جانب قریش کمتر شد. (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۲۹۱ - ۲۹۲)

زمان اسلام آوردن حمزه را سال دوم بعثت (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶) و برخی نیز ششم بعثت (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۶۹) دانسته اند. علامه جعفر مرتضی عاملی، زمان اسلام آوردن حمزه را قبل از اعلان رسمی اسلام آوردن وی می داند. (عاملی، ۱۴۱۹، ج ۳، ص ۱۵۳ - ۱۵۴)

از جمله اقدامات اساسی پیامبر (ص) پس از هجرت به مدینه، انجام عقد اخوت میان

مسلمانان بود. ابن عباس در روایتی، از عقد پیمان برادری میان مسلمانان خبر می‌دهد و می‌گوید: رسول خدا ﷺ بین ابوبکر و عمر، عثمان و عبدالرحمن و بین حمزه و زیدبن حارثه پیمان برادری بست و در پایان، علی را برادر خود معرفی کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۸۵). بنابراین، زیدبن حارثه، برادر دینی حمزه بوده است و از این رو، حمزه در جنگ احد، وصیت خود را به زیدبن حارثه بیان می‌کند. (ابن هشام، بی تا، ج ۱، ص ۵۰۵؛ ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۸۴)

ابن سعد در کتاب خود، روایت دیگری از ابن عباس می‌آورد که زید بعد از فوت همسر حمزه و یتیم شدن دخترش، خود را برای سرپرستی امامه محق می‌داند؛ زیرا حمزه برادر دینی او بوده و به او وصیت کرده بود. (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۱۲۶)

حمزه در جریان جنگ احد در سال سوم هجری، توسط وحشی (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۳۲۸)، گماشته هند، همسر ابوسفیان به شهادت رسید (همان، ج ۴، ص ۲۸۶). وحشی به دستور هند، جگر او را برای هند آورد و وی بدن حمزه را مثله کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶). حمزه نخستین شهید غزه احد بود که رسول خدا ﷺ بر او نماز خواند و سپس دیگر شهیدان را می‌آوردند و حضرت بر آنان و حمزه نماز می‌خواند (همان، ص ۷). پیامبر ﷺ با اطلاع از گریه زنان انصار بر خویشان شهید خود، از اینکه حضرت حمزه گریه‌کنندگانی ندارد، احساس ناراحتی فرمود و زنان انصار که از دیدن ناراحتی حضرت متأثر شده بودند، برای حمزه به گریه و سوگواری پرداختند. (همان، ص ۱۳)

۲. حضرت حمزه در روایات صحابه

جایگاه ممتاز حضرت حمزه در روایات صحابه، موجب افزایش محبت مسلمانان به ایشان شده است. در این بخش، فضایل حضرت حمزه که در روایات صحابه مطرح شده است، بیان می‌شود.

۱-۲. سید الشهداء

سلمان فارسی در روایتی نقل می‌کند که رسول خدا ﷺ به دختر گرامی‌شان، فاطمه

زهرا (ع) فرمود: عموی شهید ما، حمزه، سید الشهداء است. حضرت زهرا (ع) پرسید: آیا او سید الشهداء جنگ احد است یا همه شهدا؟ رسول خدا (ص) در پاسخ به دخترشان، حضرت حمزه را سید همه شهدای اول و آخر - به غیر از انبیاء و اوصیاء - معرفی می‌کند. (بحرانی، ۱۴۱۱، ج ۲، ص ۴۰۱ و مجلسی، بی تا، ج ۲۲، ص ۲۸۰)

همچنین ابن عباس در روایتی آورده است که رسول خدا (ص) فرمود: خداوند از مکان، زنان، شهدا، انبیاء، کلمات و... چهار مورد را برگزید و چهار شهیدی که خداوند از میان شهدا انتخاب کرده است عبارتند از: یحیی بن زکریا، جرجیس نبی، حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابی طالب (مجلسی، بی تا، ج ۹۴، ص ۴۷). مشاهده می‌شود که در این روایت، مقام حمزه تا چه میزان رفیع است؛ زیرا در شمار چهار شهیدی است که خداوند آنها را برگزیده و بر سایر شهدا - غیر از انبیاء و اوصیاء - برتری داده است.

۲-۲. از سادات بهشت

در روایتی از انس بن مالک، رسول خدا (ص)، حمزه را در کنار خود، امام علی (ع)، امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و... بزرگ و سرور مردان بهشت معرفی می‌کند (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۴۷۷؛ مجلسی، بی تا، ج ۵۱، ص ۸۷ و حر عاملی، ۱۴۲۵، ج ۵، ص ۲۲۹). مسلماً چنین همنشینی در کنار این بزرگان در بهشت، بر عظمت جایگاه حضرت حمزه دلالت دارد.

۲-۳. افتخار رسول خدا (ص)

بنا بر روایتی از سلمان فارسی، روزی فردی به رسول خدا (ص) و اهل بیت (ع) ایشان توهین کرد. حضرت به دفاع از خاندان خود برخاسته و فرمود: آنها با قرآنند و قرآن با آنها و از یکدیگر جدا نمی‌شوند تا زمانی که در حوض کوثر به من ملحق شوند و آنها عبارتند از: علی، فاطمه، حسنین و نه فرزند حسین (ع) و بعد از آنها جعفر و حمزه. (مجلسی، بی تا، ج ۳۶، ص ۲۹۴)

۲-۴. محب اهل بیت (ع)

ابی‌علقمه مولى بنی‌هاشم در روایتی نقل می‌کند رسول خدا (ص) در خواب، حضرت حمزه و جعفر طیار را می‌بیند که مشغول بهره بردن از لذت‌های اخروی بودند و در پاسخ به سؤال

حضرت که کدام یک از اعمال شما افضل بود گفتند: صلوات بر شما، نوشاندن آب و دوستی علی بن ابی طالب علیه السلام (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۵ و حلی، ۱۴۱۱، ص ۲۳۱). بنا بر این حدیث، حمزه از جمله محبان واقعی رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علی علیه السلام بوده است و به دلیل اخلاص در این محبت، پس از شهادت دارای جایگاهی عالی است.

۲-۵. مقام داشتن در قیامت

در روایتی از ابن عباس آمده که پدرش عباس بن عبدالمطلب نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله رفت و حضرت به او فرمود: در روز قیامت همه پیاده اند مگر چهار نفر که عبارتند از: رسول خدا صلی الله علیه و آله، صالح علیه السلام، حمزه و علی بن ابی طالب علیه السلام (حلی، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۱۶۹-۱۷۰ و مجلسی، بی تا، ج ۸، ص ۵). در این روایت، رسول خدا صلی الله علیه و آله، حمزه را اسدالله و اسدالرسول خوانده اند که این القاب از زبان نبی اکرم صلی الله علیه و آله دلالت بر شجاعت حضرت حمزه دارد. (مجلسی، بی تا، ج ۸، ص ۵)

۲-۶. برادر رضاعی پیامبر

حضرت حمزه، برادر رضاعی رسول خدا صلی الله علیه و آله بود. این مطلب، در روایتی از بره دختر عبدالمطلب، عمه نبی اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که می گوید: ثویبه اولین کسی بود که به حضرت رسول صلی الله علیه و آله شیر داد و پیامبر همواره او را گرامی می داشت و بعد از هجرت برایش هدیه فرستاد تا اینکه ثویبه بعد از فتح خیبر درگذشت. بره اشاره می کند که ثویبه به حمزه نیز شیر داده بود. (مجلسی، بی تا، ج ۱۵، ص ۲۸۴)

۲-۷. حضور در جنگ بدر

ابن عباس در روایتی جریان جنگ بدر را شرح می دهد: زمانی که عتبه، شیبه و ولید از جانب دشمن به کارزار آمده و طلب حریف کردند، رسول خدا صلی الله علیه و آله به پیشنهاد عباس، حریفانی از مهاجرین انتخاب کرد؛ زیرا این نبرد، جنگ اول بوده و بهتر بود تا به جای انصار، مهاجرین جلو می رفتند. پیامبر صلی الله علیه و آله بر این اساس، امام علی علیه السلام، عبیده بن حارث بن عبدالمطلب و حمزه را فرا خواند و به میدان فرستاد. هرکدام از آنان، در هنگامه جنگ رجزخوانی کردند و حمزه نیز خود را اسدالله و اسدالرسول و اسدالحلفا خواند. در این روایت، از رشادت حمزه

در کنار امیرالمؤمنین علیه السلام و... در جنگ بدر یاد می‌شود، چنان‌که حمزه در جنگ با عتبه، به یاری برادرزاده‌اش، علی علیه السلام شتافت (مجلسی، بی‌تا، ج ۱۹، ص ۳۱۳). ابی‌رافع نیز در روایت دیگری، وقایع جنگ بدر را بازگو کرده و در این میان به حضور حمزه در جنگ و کشته شدن ولید توسط حمزه اشاره می‌کند. (همان، ص ۲۷۹ و مفید، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۷۳-۷۴)

۳. حضرت حمزه در شأن نزول آیات

۱-۳. آیه ۲۵ سوره بقره

ابن عباس در روایتی مطرح می‌کند که آیه ۲۵ سوره بقره، درباره علی علیه السلام، جعفرین ابی طالب، حمزه و عبیده بن حارث نازل شده است (کوفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۵۳). خداوند در این آیه می‌فرماید: «و مژده ده به کسانی که ایمان (به یگانگی خداوند و نبوت انبیا و به تمام ضروریات دینی) آورده و نیکوکاری پیشه کرده‌اند که بهشت‌هایی برای آنها مهیا شده است که نه‌رهایی از زیر درختان آنها در جریانند. هر زمان که میوه‌ای از آن باغ‌های بهشت به آنها داده شود، می‌گویند این همان است که قبلاً به ما روزی شده بود. (ولی چقدر اینها از آنها عالی‌تر است) و میوه‌هایی که برای آنها می‌آورند همه از نظر خوبی و زیبایی، یکسان هستند و برای آن مؤمنان، همسرانی پاک و پاکیزه است و همیشه در آن بهشت خواهند بود». (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۵)

۲-۳. آیه ۱۹ سوره حدید

ابن عباس در روایتی می‌گوید: منظور از «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه ۱۹ سوره حدید، علی علیه السلام، حمزه و جعفر طیار است (ابن طاووس، ۱۴۱۳، ص ۴۱۳ و مجلسی، بی‌تا، ج ۳۸، ص ۲۱۳). خداوند در این آیه می‌فرماید: «کسانی که به خدا و رسولش ایمان آوردند، آنها صدیقین و شهدا نزد پروردگارشان هستند. برای آنها است پاداش اعمالشان و نور ایمانشان و کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، اصحاب دوزخ‌اند». (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۴۴۶)

۳-۳. آیات ۲۲ تا ۲۸ سوره مطففین

بنا بر روایت منقول ابن عباس، آیات ۲۲ تا ۲۸ سوره مطففین، درباره امام علی علیه السلام، حضرت زهرا علیه السلام، حسنین علیه السلام، حمزه و جعفر طیار است. ابن عباس در ادامه می‌گوید: فضل این افراد

در آیه واضح است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۲۳۳ و مجلسی، بی تا، ج ۳۹، ص ۲۲۴). قرآن در این آیات، جلالت قدر ابرار و عظمت مقام آنان نزد خدای متعال و خرمی زندگی در بهشتشان را بیان می‌کند. (طباطبایی، بی تا، ج ۲، ص ۲۳۷)

۳-۴. آیه ۸ سوره تحریم

خداوند در آیه ۸ سوره تحریم می‌فرماید: «خداوند، رسول و مومنان همراه او را خوار نمی‌کند» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ج ۶، ص ۶۳۵). ابن عباس در روایتی می‌گوید: منظور از مومنان، رسول خدا ﷺ، امیرالمؤمنین ﷺ، حضرت زهرا ﷺ، حسنین ﷺ، حمزه و جعفر طیار است. (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۵۵)

۳-۵. آیه ۲۸ سوره ص

خداوند در آیه ۲۸ سوره ص می‌فرماید: «آیا کسانی را که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند همچون مفسدان در زمین قرار دهیم یا پرهیزگاران را همچون فاجران؟» (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۵۰۶). ابن عباس در ذیل این آیه می‌گوید: مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، امیرالمؤمنین ﷺ، حمزه و عبیده است و مراد از مفسدان زمین، عتبه، شیبه و ولید است که در جنگ بدر جنگیدند و علی ﷺ، ولید؛ حمزه، عتبه و عبیده، شیبه را به قتل رساندند. (کوفی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۳۵۹)

۳-۶. آیات ۲۳ و ۲۴ سوره حج

بنا بر روایت ابن عباس، آیات ۲۳ و ۲۴ سوره حج، درباره امام علی ﷺ، حمزه و عبیده است که در جنگ بدر در مقابل عتبه، شیبه و ولید جنگیدند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۳، ص ۱۱۸). خداوند در این آیات می‌فرماید: «خداوند کسانی را که ایمان آوردند و عمل صالح انجام داده‌اند در باغ‌هایی از بهشت وارد می‌کند که از زیر درختان آن، نهرها جاری است. آنها با دستبندهایی از طلا و مروارید آراسته شدند و آنها به سوی سخنان پاکیزه هدایت می‌شوند و به راه خداوند شایسته ستایش راهنمایی می‌گردند». (آدینه‌وند، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۳۲۱)

۴. روایان احادیث حمزه در میان اصحاب

در این بخش، به معرفی اجمالی صحابه‌ای می‌پردازیم که روایات مرتبط با حضرت حمزه را نقل کرده‌اند:

۱-۴. عبدالله بن عباس

عبدالله بن عباس در شمار روایانی است که از شخصیت و جایگاه حضرت حمزه سخن گفته است. وی فرزند عباس بن عبدالمطلب، عموی رسول خدا ﷺ و لبابه کبری ملقب به ام الفضل، از مسلمانان نخستین و خواهر میمونه، ام‌المؤمنین است (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۴۷). عبدالله در سال سوم قبل از هجرت متولد شد (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۹۳۳ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۲۷) و در سال ۶۸ ق در طائف درگذشت (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۹۳۴). وی ملقب به ابوالعباس و جبر الاُمّه است (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۲۷). به گفته ابن عباس، رسول اکرم ﷺ از خداوند متعال برای او حکمت و علم تأویل قرآن خواسته است (همان، ص ۲۹ و ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۲۷۸). وی همواره ملازم بزرگان اصحاب پیامبر ﷺ بود و در مورد مغازی آن حضرت و آیات مرتبط با آن از آنان سؤال می‌کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۲، ص ۲۸۳). عبدالله، جدّ خلفای بنی عباس نیز به شمار می‌آید.

۲-۴. ابورافع مولى رسول الله

ابورافع غلام عباس بن عبدالمطلب بود که به رسول خدا ﷺ بخشیده شد و پیامبر ﷺ بعد از شنیدن خبر اسلام آوردن عباس، وی را آزاد کرد. (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۴ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۷۷)

در نام وی اختلاف است و او را اسلم (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۴)، ابراهیم و صالح خوانده‌اند (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۶، ص ۱۰۲). او کسی است که منبر پیامبر ﷺ را از درخت گز بیشه ساخت (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۷۷). وی با سلمی آزاد شده توسط پیامبر ﷺ ازدواج کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۵). سلمی از جانب مادر پیامبر ﷺ به آن حضرت به ارث رسیده بود و ایشان با شنیدن خبر تولد فرزندشان، ابراهیم از جانب ابورافع، سلمی را بخشیدند. (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۷۷)

وی بعد از جنگ بدر به مدینه هجرت کرد و در جنگ‌های احد و خندق و... همراه پیامبر ﷺ بود (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۵). فرزند ابورافع، عبیدالله، کاتب امام علی ﷺ است (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۷۷). در زمان وفات ابورافع اختلاف است و واقدی زمان مرگ او را کمی پیش یا پس از مرگ عثمان می‌داند. (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۵)

۳-۴. بَرّه بنت عبدالمطلب

بَرّه دختر عبدالمطلب و فاطمه بنت عمرو بن عائذ و عمه رسول خدا ﷺ است (همان، ج ۸، ص ۷). وی در عصر جاهلی با عبدالاسد بن هلال بن عبدالله ازدواج کرد و ابوسلمه را برای او به دنیا آورد (ابن کثیر، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۶۰ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۳۱۲) که در جنگ بدر همراه رسول خدا ﷺ بود (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۳۷) و پس از مرگ ابوسلمه، حضرت رسول ﷺ با ام سلمه، عروس بَرّه ازدواج کرد (همان، ص ۳۷). بَرّه بعد از مرگ همسر خود، عبدالاسد بن هلال، با ابورهم بن عبدالعزی ازدواج کرد و ابوسبیره را به دنیا آورد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۳۱۲) که او نیز در جنگ بدر همراه رسول خدا ﷺ بود (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۳۷). ابورهم در عصر جاهلی درگذشت و اسلام را درک نکرد. (همان)

۴-۴. حذیفه بن یمان

حذیفه بن حسیل معروف به حذیفه یمانی (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۰۶) از جمله راویان روایات درباره جایگاه حضرت حمزه است. کنیه وی، ابو عبدالله است (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۲۳ و ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۱۳، ص ۲۰۰) و اجداد او از قبایل یمن بودند که به مدینه آمدند و با قبيله عبدالاشهل یمان بستند، لذا به آنها یمانی می‌گویند (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۰۶). حذیفه از طرفی مهاجر بود و از طرفی به دلیل انصاری بودن مادر (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲، ج ۱۳، ص ۲۰۰) و یمانی قبيله اش با قبيله ای از انصار، در شمار انصار بود. وی انصاری بودن را برگزید. (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۰۶)

حذیفه در جنگ احد و خندق و سایر غزوات رسول خدا ﷺ حضور داشت (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۲۳) و منافقینی که قصد سوء به حضرت رسول ﷺ داشتند را می‌شناخت (ابن اثیر،

۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۰۶). وی در زمان خلافت عمر بن خطاب، حاکم مدائن شد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۲۳۰) و در جنگ نهاوند حاضر بود. او پس از شهادت فرمانده سپاه مسلمانان، به فرماندهی رسید و ری، همدان و... را فتح کرد (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۰۶). حذیفه در سال ۳۶ ق، بعد از قتل عثمان، در مدائن درگذشت. (همان و ابن عبد البر، ۱۴۱۲، ج ۱۳، ص ۲۰۰)

۴-۵. سلمان فارسی

سلمان فارسی نخستین مسلمان ایرانی است. اصالت وی به رامهرمز ایران و اصفهان (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۶ و ۶۲) و بنا بر نقلی، به اصطخر برمی گردد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۸۵). کنیه وی اباعبدالله است (همان، ص ۴۸۷ و ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۶). سلمان ابتدا به دین مجوس بود. سپس به مسیحیت گرایش یافت و به شام رفت و در آنجا با شنیدن خبر پیشگویی ظهور پیامبری در حجاز، عازم آن سامان شد. در راه او را به بردگی گرفتند و در مدینه، برده فردی یهودی گردید تا اینکه بعد از هجرت رسول خدا ﷺ به مدینه، از بعثت ایشان مطلع شد و با دیدن آثار نبوت در ایشان از جمله: قبول هدیه و عدم قبول صدقه و وجود مهر نبوت در بین دو کتف حضرت، اسلام آورد. (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۶-۵۹ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۸۵-۴۸۷)

سلمان به کمک رسول خدا ﷺ و مسلمانان، خود را از بردگی آزاد کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۵۹-۶۰ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۸۷). جایگاه سلمان به حدی والا است که رسول خدا ﷺ درباره وی می فرماید: «سلمان مَثَا اهل البیت» (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۶۲). سلمان تا پس از جنگ بدر، برده بود و بعد از آزادی، در جنگ خندق در سال پنجم هجرت شرکت کرد (همان، ص ۶۳ و بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۸۵-۴۸۷). بنا بر گفته واقدی، سلمان در هنگام حکومت عثمان، در مدائن درگذشت. (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۷۰)

۴-۶. انس بن مالک

انس بن مالک بن نضر، از جمله راویان روایت درباره جایگاه حمزه است. مادر وی، ام سلیم، دختر ملحان از انصار است. (ابن عبد البر، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۰۹ و ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۲). کنیه انس، اباحمزه بود (ابن عبد البر، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۰۹) و از قبیله بنی نجار خزرج از انصار به شمار

می‌رود (ابن اثیر، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۲۹۴ و ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۲). انس از هشت سالگی، به مدت ده سال، خادم رسول الله ﷺ بود. وی می‌گوید: هرگز رسول خدا ﷺ بابت امری از او امرشان که انجام دادم یا رها کردم، مرا سرزنش نکرد (ابن سعد، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۲). انس بن مالک، آخرین نفر از اصحاب رسول خدا ﷺ بود که در سال ۹۲ ق و بنا بر نقلی، در سال ۹۳ ق در بصره درگذشت. (همان، ص ۱۹)

نتیجه‌گیری

جایگاه و مقام حضرت حمزه رضی الله عنه در سخنان و احتجاجات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام چنان والا و برجسته است که خداوند، ایشان را در شمار ۴ شهید برگزیده غیر از انبیاء و اوصیاء برمی‌گزیند و ایشان لقب سید الشهداء برای تمام شهدا و اسدالله و اسدالرسول را به دست می‌آورد. بیشتر پژوهش‌های مرتبط، به بازنمایی جایگاه حضرت حمزه از نگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام می‌پردازند. با توجه به جایگاه بالای صحابه در نزد اهل تسنن، انعکاس جایگاه حضرت حمزه رضی الله عنه در سخنان این افراد در مقاله، سبب بالارفتن و تبیین مقام حضرت حمزه در نزد اهل تسنن و عاملی برای تحکیم وحدت میان اهل تسنن و شیعیان می‌شود. با بررسی نقل‌ها و روایات معتبر از صحابه در این زمینه، به این نکته دست می‌یابیم که جایگاه حضرت حمزه، به همان‌گونه والا و بلندمرتبه است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام به آن اشاره کرده‌اند. صحابه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ایشان را با توجه به آیات، به خاطر کشتن عتبه، هم‌ردیف امام علی رضی الله عنه و عبیده می‌دانند، ایشان را بسیار محبوب نزد پیامبر صلی الله علیه و آله می‌خوانند و همچنین وی را از جمله ۴ نفر سواره در روز قیامت گفته‌اند.

فهرست منابع

۱. ابن شهر آشوب، محمد، ۱۳۷۹ ش، مناقب آل ابی طالب، قم: علامه.
۲. ابن اثیر، عزالدین، ۱۴۱۵ ق، اسد الغابه فی معرفه الصحابه، تحقیق: علی محمد معوض و عادل احمد عبدالموجود، بی جا: دار الکتب العالمیه.
۳. ابن سعد، محمد، ۱۴۱۰ ق، طبقات الكبرى، تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، بیروت: دار الکتب العالمیه.
۴. ابن طاووس، علی، ۱۴۱۳ ق، الیقین باختصاص مولانا علی علیه السلام یامرة المؤمنین، ترجمه: اسماعیل انصاری زنجانی، قم: دار الکتب.
۵. ابن عبدالبر، یوسف، ۱۴۱۲ ق، الاستیعاب فی معرفه الاصحاب، تحقیق: علی محمد البجاوی، بیروت: دار الجیل.
۶. ابن کثیر، ۱۳۹۶ ق، السیره النبویه، مصطفی عبدالواحد، بیروت: دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزیع.
۷. ابن هشام، عبدالملک، بی تا، السیره النبویه، تحقیق: مصطفی السقا، ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شلبی، بیروت: دار المعرفة.
۸. اربلی، علی بن عیسی، ۱۳۸۱ ش، کشف الغمه فی معرفه الائمة، تحقیق: هاشم رسولی محلاتی، تبریز: بنی هاشمی.
۹. آدینه‌وند، محمدرضا، ۱۳۷۷ ش، کلمه الله العلیا، تهران: اسوه.
۱۰. بحرانی، سیدهاشم، ۱۴۱۱ ق، حلیة الأبرار فی أحوال محمّد و آله الأطهار علیهم السلام، قم: مؤسسة المعارف الإسلامیة.
۱۱. بلاذری، احمد بن یحیی، ۱۴۱۷ ق، انساب الاشراف، تحقیق: سهیل زکار و ریاض الزرکلی، بیروت: دار الفکر.
۱۲. حرّ عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۲۵ ق، إثبات الهداة بالنصوص والمعجزات، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۳. حلّی، حسن بن یوسف، ۱۴۱۱ ق، کشف الیقین فی فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام، تصحیح: حسین درگاهی، تهران: وزارت ارشاد.
۱۴. طباطبایی، محمدحسین، بی تا، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۵. عاملی، جعفر مرتضی، ۱۴۱۹ ق، الصحیح من سیره النبی الاعظم صلی الله علیه و آله و سلم، بی جا: سحرگهان.
۱۶. کوفی، فرات، ۱۴۱۰ ق، تفسیر فرات کوفی، تصحیح: کاظم محمد، تهران: مؤسسة الطبع والنشر فی وزارة الإرشاد الإسلامی.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، بی تا، بحار الانوار، تحقیق: عبدالزهرا علوی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۸. مفید، محمد، ۱۴۱۳ ق، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، تصحیح: موسسه آل البيت علیهم السلام، قم: کنگره هزاره شیخ مفید.